

મુંબાઈઈલાકાની ભૂગોળવિદ્યા.

છપાવી પ્રસિદ્ધ ડરનાર,
પુસ્ત્તોત્તમ કાહાનજી ગાંધી.
લીંબડી, - કાઠિયાવાડ.

આવૃત્તિ ત્રીજી.

અમદાવાદ

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટીંગ અને જ્વેલર કંપની (લિમિટેડ)
ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામ છાપી.

સંવત ૧૯૪૧. - સન ૧૯૮૪.

(કોપીરાઈટનો હક લીધા છે.)

કિંમત બે આના.

મુંબાઈ ઇલાકાની ભૂગોળ વિધા.

મુંબાઈ ઇલાકાની સીમા—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન તથા બાલુચીસ્તાન સંસ્થાન; પૂર્વે રજપૂતસ્થાન, માળવા, મધ્ય પ્રાંતો, હૈદરાબાદ નું રાજ્ય અને મદ્રાસ ઇલાકો; દક્ષિણે મહીસૂર પ્રાંત; અને પશ્ચિમે બલુચીસ્તાન અને અરબી સમુદ્ર છે.

ભાગ—૧ સિંધ; ૨ કચ્છ; ૩ ગુજરાત; ૪ મહારાષ્ટ્ર, એમાં દક્ષિણ તથા કોકણ એ બે છે; ૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર કાનડા.

“૧” સિંધ.

ભાગ.

મુખ્ય શહેર.

૧ સિંધનો ઉપલો સરહદનો મુલક.	જેકબાબાદ.
૨ શિકારપુર જિલ્લો.	શિકારપુર.
૩ હૈદરાબાદ જિલ્લો.	હૈદરાબાદ.
૪ કરાંચી જિલ્લો.	કરાંચી.
૫ થરપારકર.	ઉમરકોટ.
૬ ખેરપુર સંસ્થાન.	ખેરપુર.

“૨” કચ્છ.

૧ કચ્છ.

બૂચ.

“૩” ગુજરાત.

૧ સુરત જિલ્લો.

સુરત.

૨ બરેચ જિલ્લો.

બરેચ.

(૨)

૩ ખેડા જિલ્લો.	ખેડા.
૪ પંચ મહાલ.	ગોધરા, દહોદ.
૫ અમદાવાદ જિલ્લો.	અમદાવાદ.
૬ કાઠિઆવાડ એજન્સિ.	રાજકોટ.
૭ પાલણપુર એજન્સિ.	પાલણપુર અને ડીસા.
૮ મહાકાંઠા એજન્સિ.	સાદરા, ઇડર.
૯ રેવાકાંઠા એજન્સિ.	નાંદોદ, બારીઆ ને ભુણાવાડા.
૧૦ ગાયકવાડનો મુલક.	વડોદરા.
૧૧ ખંભાત સંસ્થાન.	ખંભાત.
૧૨ પંચમહાલ એજન્સિ.	નારકોટ.
૧૩ સુરત એજન્સિ.	વાસંદા, ધરમપુર, સ- ચીણ.

“૪” મહારાષ્ટ્ર. “મુંબાઈ ખેટ બાદ કરતાં”

“અ” કોકણ.

૧ થાણા જિલ્લો.	થાણા.
૨ કોલાબા જિલ્લો.	અલીબાગ.
૩ રત્નાગીરી જિલ્લો.	રત્નાગીરી.
૪ જવાર સંસ્થાન.	જવાર.
૫ જંજીરા સંસ્થાન.	જંજીરા.
૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન.	સાવંતવાડી.

“ક” દક્ષિણપ્રાંત.

૧ ખાનદેશ જિલ્લો.	ધુળીઆ.
------------------	--------

૨ નાશિક જિલ્લો.	નાશિક.
૩ અહમદનગર જિલ્લો.	અહમદનગર.
૪ પુણા જિલ્લો.	પુણા.
૫ સતારા જિલ્લો.	સતારા.
૬ સોલાપુર જિલ્લો.	સોલાપુર.
૭ આનંદેશ એજન્સિ.	
૮ પેઠ સંસ્થાન.	પેઠ.
૯ અકલકોટ સંસ્થાન.	અકલકોટ.
૧૦ સતારા જાગીર.	ભોર, ફલટન, ઝોંદ, અને જત.

“૫” દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર. અને ઉત્તર કાનહા.

૧ કલાદગી જિલ્લો.	કલાદગી.
૨ બેલગામ જિલ્લો.	બેલગામ.
૩ ધારવાડ જિલ્લો.	ધારવાડ.
૪ ઉત્તર કાનહા જિલ્લો.	કારવાડ.
૫ કોલાપૂર સંસ્થાન,	કોલાપૂર.
૬ સાવનુર સંસ્થાન.	સાવનુર.
૭ દક્ષિણ મરાઠા જાગીર	સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરુદવાડ, મુશ્કેજ ને રામકુર્ગ.

મુંબાઈ ઇલાકાનાં મુખ્ય દેશી રાજ્યો.

“૧” સિંધ.

૧ ખેરપુર.

“૨” કચ્છ.

૨ ખંભાત.

૩ બાવનગર.

૧ કચ્છ.
૨૩ ગુજરાત.
૧ વડોદરા.

૪ જુનાગઢ.
૫ જામનગર.
૬ હિડર.
૭ પાલણપુર.
૮ તાંદોદ વગેરે વગેરે પ્રાણાં છે.

૨૪ મહારાષ્ટ્ર.

૨૫ કોકણ.

૧ કોલાપુર.
૨ અકલકોટ.
૩ પેઠ.
૪ સાવનૂર.

૧ જવારા.
૨ જંજીરા.
૩ સાંવતવાડી.

મોટી નદીઓ—સિંધુ, ભાદર, શેત્રુંજી, ખનાસ, સરસ્વતિ, સાબરમતી, મહા, વિધામિત્રી, હાદર, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, બીમા, કૃષ્ણા, એન્નો, વાવક, કીમ, સીના, નીરા, મૂળામુઠા, પાંજરા.

પર્વત—પણ, ગીરનાર, શેત્રુંજી, આરાસુર, આબુ, પાવાગઢ, સાતપુડો, સંહાદ્રી અથવા પશ્ચિમ ઘાટ, ચાંદવાડ.

બંદર—કરાંચી, માંડવી, દ્વારકાં, પોરબંદર, માંગરોળ, વેરા-વળ, દીવબંદર, જાફરાબાદ, ભાવનગર, ઘોઘા, વોલેરા, અંબાતૈ, ભરચ, સુરત, વસાઈ, મુંબાઈ, રાજપુર, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હોનાવર વગેરે છે. એઓમાં કરાંચી, મુંબાઈ અને કારવાડ એ સૌથી સરસ છે.

ખેટ—ખેટ, દીવ, ઓપનાથ, પીરમ, શિયાળ, મુંબાઈ, વસાઈ, ખારાપુરી, કરંજે, સાઈ.

જત્રાનાં ઢેકાણું—હોગળાદ, નારાયણસર, કોટેશ્વર, દ્વારકાં, ખેટ, ગીરનાર, પ્રભાસપાટણ, શેત્રુંજી, ડાકોર, બહુચરાણ, અંબાણ, શામળાણ, સિપુર, વડતાળ, શુકલતીર્થ, ચાણોદ, કન્યાળી, નાશિકત્રિંબક, પંદરપુર એ હિંદુ લોકનાં, અને ઉદવાડા એ પારસીલોકનું જત્રાનું ઢેકાણું છે.

પવિત્ર નદીઓ.—સિંધુ સરસ્વતિ, સાબરમતિ, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી વગેરે.

હવા ખાવા લાયક જગ્યાઓ.—કચ્છમાંડવી, ખાલાચડી, ગોપનાથ, ટુંગાર, પુરંધર, ખંડાળા, મહાબળેશ્વર, માથેરાન, અને નીલગીરી.

ફીરંગીનાં સંસ્થાન.—દીવ, દમણ, ગોવા.

હુખરીનાં સંસ્થાન.—જાફરાબાદ, જંજીરા; એ ખંડણી આપતા નથી.

દ્વિપકલ્પ.—કાઠિઆવાડ.

ભુશિર.—જગતપોષ્ટ, દીવ, રામસ.

અખાત.—કચ્છનું અખાત અને ખંભાતનું અખાત.

મૂલ્ય નદીયો ઉપરનાં શેહેરો.

૧સિંધુ—(હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી, એનાપર સફર, (આરબી સમુદ્રને મળે છે.)બક્કર, હૈદરાબાદ, ડકા, કરાંચી, શીકારપુર, મીયાણી, અને કોવી છે.

૨ બદર.—(મદાયુંના ટુંગરમાંથી નીકળી) જસદણ, કુલી (આરબી સમુદ્રને મળે છે.) આણ, જેતપુર, નવીખંદર.

- ૩ શેત્રુંજી. (ગીર પર્વતમાંથી નીકળીને) ધારીપાલીઠાણા,
(અંખાતના અખાતને મળે છે.) તળાજ.
- ૪ ખનાસ. (શીરોઈના ડુંગરમાંથી નીકળી) ડીસા, રાંધણપુર.
(ને કચ્છના રણને મળે છે.)
- ૫ સરસ્વતી. (શીરોઈના ડુંગરમાંથી નીકળી) સિદ્ધપુર.
(ને કચ્છના રણને મળે છે.)
- ૬ સાબરમતી. (મહીકાંઠાના પહાડમાંથી નીકળી) સાદરા, અ-
(ને અંખાતના અખાતને મળે છે.) મદાવાદ.
૭. મહી. (માળવાના ડુંગરમાં નીકળીને) લુણાવાડા
(અંખાતના અખાતને મળે છે.) અંખાત.
- ૮ વિશ્વામિત્રી. (રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળીને) વડોદરા.
(ઢાઢરને મળે છે.)
- ૯ ઢાઢર. (રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળીને) ટંકારીઆ.
(અંખાતના અખાતને મળે છે.)
- ૧૦ નર્મદા. (સાપુડામાંથી નીકળીને અંખાત) ચાણોદ, કુન્થ
(ના અખાતને મળે છે.) જી, નાંદોદ
અને ભરૂચ.
- ૧૧ તાપી. (સાતપુડામાંથી નીકળીને) બુરાનપુર, બૈધા,
(આરબીસમુદ્રને મળે છે.) રાંદેર, માંડવી અ-
ને સુરત.
- ૧૨ ગોદાવરી (સંભાદ્રીમાંથી નીકળીને અંગાળા) નાશીક.
(ના ઉપસાગરને મળે છે.)
- ૧૩ બીમા. (સંભાદ્રીમાંથી નીકળીને કૃષ્ણા) પંદરપુર.
(નદીને મળે છે.)
- ૧૪ કૃષ્ણા. (સંભાદ્રીમાંથી નીકળીને અંગાળા) જમખંડી, કમ-
(જાના ઉપસાગરને મળે છે.) જાપુર, સતારા.

(૭)

૧૫ પાંજરા. (સંઘાદ્રીમાંથી નીકળીને તાપી નદી) ધૂળીઆ.
ને મળે છે.

૧૬ મૂળામૂઠા. (સંઘાદ્રીમાંથી નીકળીને બીમાને મળેછે.) પૂના.

૧૭ સીના. (સંઘાદ્રીમાંથી નીકળીને બીમાને મળેછે.) અહમ-
દનગર.

કચ્છના અખાતને મળનારી નદીઓ—આજી.

કચ્છના રણને મળનારી—મચ્છુ, કુલકુ, ખાંબણ, ખ-
નાસ, સરસ્વતી.

અરબી સમુદ્રને મળનારી—સિંધુ, બાદર, તાપી.

ખંખાતના અખાતને મળનારી—સાબરમતી, મહી, ઠાઠર,
કીમ, નર્મદા, શેત્રુંજી, સુખબાદર.

ખંખાળાના ઉપસાગરને મળનારી—ગોદાવરી, કૃષ્ણા.

નદીઓનોસંગમ.

કાવેરીને અંબીકા તથા ખરેરા મળે છે.

સાબરમતીને—વાતક, બાગાવા, હાયમતી અને ખારી.
વાતકને મેધો, શેટી અને માગુમ.

શેટીને—મોહાર અને લૂણી.

નર્મદાને—ઉમરાવતી.

તાપીને—પૂર્ણા, પાંજરા અને ગિરણા.

ઠાઠરને—વિધામિત્રી.

બીમાને—સીના. નીરા અને મૂળામુઠા.

કળાને—બીમા, પંચગંગા અને તુંગબદ્રા, ઘટપ્રભા મલ-
પ્રભા, વારણા.

વસ્ત્રનાણલી વસ્ત્રવાળાં શહેર.—

હદ્રાબાદ—સોનેરી ભરત. ભૂજ—સોના રૂપાનો ધાટ તથા ભરત. કચ્છ અને કાઠિઆવાડના ધોડા. નવાનગર—કંકુ, બાંધણી, બંદુક. પ્રાંત કાઠિઆવાડ—કાંબી. ચોરવાડ ને પુના—નાગરવેલના પાન. ઝાલાવાડ—ઝુંમણાં. બાલ—ઘઉં. માંગરોળ—સોપારી. પોલેરા ને ધારવાડ રૂ. શિહોર, પુના, નાશિક—તાંબા પીતળનાં વાસણ. અમદાવાદ—રેશમી કાપડ. પાટડી—વડાગરૂં મીઠું. પાટણ—પટોળાં, સુડી, માટીનાં વાસણ.

વિજાપુર (કડી પ્રગણાનું)—અકીણ.

કડી પ્રગણું—બળદ. પેથાપુર—બાંધણી, વાગડીઆં, સાડી, બંદૂક. કપડવંજ—કાચ, સાબુ. આમોદ—દેશી ચપ્પુ. સુરત—બરફી. બેલાત—સુત્રફેણી, અકીકના પથ્થર. આવમુંબા—લોહાની છરીઓ. પેઠ—પાઘડી. રેવાકાંઠો—કાટ. થાણા—અબોટીઆં બડો—પથ્થર. યુરાનપુર—શેલાં. લીંબડી—મૂડીઓ.

બેવહાં નામ.

દેવળગામ—કરાંચી બંદર. નગર ટટ્ટા—બ્રાહ્મણબાદ. કાઠિઆવાડ—સૌરાષ્ટ્ર. નવાનગર—જામનગર. સોમનાથ પાટણ—“પ્રભાસ” પાટણ. શ્રેત્રુંજી==સિક્કાચળ, સિક્કાગિરિ, વિમળાચળ, વિમળગિરિ. બદ્રેસર—બદ્રાવતીનગરી. કેરો—કપીલકોટ. અમદાવાદ—રાજનગર. સિક્કપુર પાટણ—અણહોલપુર પાટણ. માંડવી—રામપરબંદર.

ગડોદરા—બરોડા. નર્મદા—રેવાળ.

મોંઘાદ્રી—પશ્ચિમ ધાટ. ખરમપુર—રામનગર. સદાશિવમઠ—કાં.

રવાડ. સિંધુ—અટક ઇંડસ. પોરબંદર—સુદામાપુર

રાજાઓની અટક.

કચ્છના રાવ. નવાનગરના જામ. જુનાગઢ રાંધણપુર, ખં-
ખાત, સચીનના નવાખ. પોરબંદરના રાણા. પાલણપુરના દીવાન.
ભાવનગર, ઇડર, કોલાપુરના મહારાજ, વડોદરાના ગાયકવાડ.

મુંબાઈ ઈલાકાની વસ્તી:—૨,૫૫,૦૦,૦૦૦ માણસની છે.
તેમાં આશરે ત્રીજો ભાગ દેશી રાજ્યની વસ્તી છે.

લંબાઈ, પહોળાઈ.—ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૬૮૦ મૈલ, અ-
ને પૂર્વે પશ્ચિમ પહોળાઈ ૬૭૦ મૈલ છે.

પેદાશ:—ઘઉં, બાજરો, જુવાર, કડોળ, કપાસ, શેરડી, ત-
માકુ, અફીણ, ગળી, બુંદ એ મુખ્ય છે.

મુંબાઈ ઈલાકામાં સૌથી મોટી નદી—સિંધુ.

શેહેર બંદર અને ખેટ—મુંબાઈ. પર્વત—સંઘાદ્રી.

દેશી રાજ્ય—વડોદરા. અને જીલ્લો ખાનદેશ છે.

આ ઈલાકામાં ૫૩૪૩ નિયાળો છે, અને તેમાં આશરે
ત્રણ લાખ સોળ હજાર નિયાળીઆ ભણે છે.

૧. સિંધપ્રાંત.

એમાં સિંધુ નદી આવેલી છે, તેથી એ પ્રાંતનું નામ સિંધુ
પડ્યું છે. એના રહેવાસી તથા બાષા સિંધી કહેવાય છે.

નદીઓ:—સિંધુ નદી એમાંથી નહેરો ખોદી ઘણે ઠેકાણે
પાણી લઈ જાય છે. કારણ કે એમાં વરસાદ ખુબી થોડો વરસે છે.

પર્વત:—પપ્પ.

સિમા:—ઉત્તરે બલુચીસ્તાનને પંખબ, પૂર્વે નસલમીરનું રણ ને રજપૂતસ્થાનનાં દેશી રાજ્યો છે. દક્ષિણે કચ્છનું રણને અરબી સમુદ્ર છે, પશ્ચિમે હાલા ને સુલેમાનના પહાડ ને બલુચીસ્તાન છે.

મોટાં શહેર:—હેદ્રાબાદ એ રાજધાની છે તે સિવાય ખેરપુર એ ખેરપુર સંસ્થાનની રાજધાની છે. તે સિવાય શિકારપુર, કરાંચી, નેકબાબાદ, સકર, બકર, હાલા, હારખાના, કોત્રી, ઉમરકોટ, શાબંદર, નગરપારકર, ડહા, મિઆની.

૨ કચ્છ પ્રાંત.

સિમા:—ઉત્તરે ને પૂર્વે રણ, દક્ષિણે કચ્છનું અખાત. પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર.

પ્રગણાં:—પાવર, મિઆણી, બબી, પચ્છમ, ખડિર, પ્રાંથળ, વાગડ, અંબર એવિથી બૂવડ એવિથી, હાલા આવિથી, કાંઠી, મોડાસા, અબડાસા, કુંડ, ગરડો ને માક એ સોળ છે. એના આઠ જિલ્લા ઠરાવ્યા છે.

નદીઓ—એમાં જાણવા લાયક નદી નથી પણ નાગમધી, રૂકમાવતી અને ખારી નાંમે વહેળા છે, એઓમાં આખું વરસ પાણી રહે છે.

પર્વત:—કાળો, નનામો અને ધોણોધર.

મોટાં શહેર—બૂજ એ રાજધાની, તે સિવાય અંબર, માંડવી, મુંદ્રા, લખપત, જખૌ, તુણા, બેલા, રૂઆ, રાપર, આઘોઈ, (મોરબીનું) નળીઆ, કઠોરા, બચૌ, તૈરા, સુમરીરોહા, ગઢડો,

કેરા, કંચકોટ, દૂધઈ, બદ્રેસર.

કચ્છ સિવાય રાવના તાબામાં ઓખામાં કચ્છી ગઢ છે. અને વવાણીઆના બંદરો, મોરબીના ઝીઝુંવાડાના, કાઢિઆવાડના નવા નગરના અને સિંધના ખરતા બંદર પર રાવનો હક પહોંચે છે.

ગુજરાત પ્રાંત.

સિમા:—ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને શીરોઈ; પૂર્વે માળવા, ખાનદેશ, સાતપુડો પર્વત; દક્ષિણે થાણા જિલ્લો તથા આરબી સમુદ્ર; પશ્ચિમે કચ્છનું અખાત અને આરબી સમુદ્ર છે.

રાજધાની:—અસલની રાજધાની દ્વારકા, વલ્લભીપુર, પાસર, પાટણ એ અનુક્રમે હતી. અને હાલની રાજધાની અમદાવાદ ગણાય છે.

રહેવાશી તથા ભાષા:—ગુજરાતી કહેવાય છે.

૧ સુરતજિલ્લો.

પ્રગણાં:—પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલ્લાલપોર, ખારડોલી, માંડવી, ચોર્યાસી, ઓરપાડ.

નદીઓ:—તાપી, કીમ, પુર્ણા, અંબિકા, દમણગંગા, મેંઢોળા.

કુંઝર:—પારનેરા અને ટુંગારની ટેકરી છે.

મોટાં ગામ:—સુરત, પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલ્લાલપોર, ખારડોલી, માંડવી, ઓરપાડ, બગવાડા, કુંતા, ઉદવાડા, બહુધાન, રાંદર, ઉમરસાડી, છરવાડા, દેહેગામ, અમલસાડ, કતારગામ.

નીપળ:—ડાંગર, જુવાર, રૂ, ધર્ણ, કઠોળ, તથા બાજરી, દીવેલી, નાગલી, કોદરા, શેરડી અને કેળાં એ મુખ્ય છે.

૨ મરુચ જિલ્લો.

પ્રગણાં:—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, જંબુસર.

નદીઓ:—નર્મદા, મહી, ઠાઠર, કીમ, ઉમરાવતી.

મોટાં શહેર:—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, જંબુસર, શુકલતિર્થ, હાંસોટ, વિલાયત, કેરવાડા માતર, ટંકારીઆ. બીજી હકીકત—શુકલતિર્થ નર્મદા નદીને કાંઠે જાત્રાનું ઢોકાણું છે તથા એની પાસે કબીર વડ છે.

પેદાશ:—જુવાર, ડાંગર, બાજરી, તુવર, મગ, ધર્ણ, તલ, વટાણા, ચણા, વાલ, દીવેલી, તમાકુ, ધતારી.

૩ સેડા જિલ્લો.

પ્રગણાં:—કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મેમદાઆદ, માતર, આણંદ, બોરસદ.

નદીઓ:—મહી, વાત્રક, મેધો, શેઠી, મોહાર, ખારી.

મોટાંગામ:—એડા, કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મેમદાઆદ, માતર, આણંદ, બોરસદ, આત્રસુંખા, કઠલાલ, મહુધા, ઉત્તરસંડા, ડાંગોર, ઉમરેઠ, લસુંદ્રા, વડતાલ, નાપાડ, તોરણા, આંત્રોલી, અલીણા, કરમસદ, વાસદ.

પેદાશ:—કોદરા, ડાંગર, જુવાર, શેરડી, બાવટો, તે સિવાય બાજરી તથા તમાકુ ધણીજ પાકે છે. અને તે પરદેશ ખાતે મોકલવામાં આવે છે.

ખીજી હકીકત.—લસુંદ્રા ને આંત્રોલીમાં ઉનાપાણીના કુંડ છે.
ડાંગેરમાં રણછોડજીની મૂર્તિ ને ગોમતી તળાવ
છે. વડનાલ એમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું ધામ છે.

૪ પંચમહાલ..

પંચમહાલ—અગાઉ એમાં ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, અલોદ ને
દાહોદ એ પાંચ પ્રગણાં હતાં તે પરથી એ નામ પડ્યું છે, પ-
રંતુ હાલમાં ઇંગ્રેજ સરકારે દાહોદ, સાથે અલોદ અને કાલોલ
સાથે હાલોલ જોડી દીધાં છે. તેથી હવે ત્રણ પ્રગણાં ગણાય
છે ગોધરા, કાલોલ ને દાહોદ.

નદી:—મહી નદી એ જિલ્લાની પશ્ચિમ હદ પર છે.

પર્વત—પાવાગઢ તે પર મહાકાળી માતાનું દેરું છે.

મોટાં શહેર—ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, દાહોદ, અલોદ, ચાંપાને-
ર, વેજલપુર.

ખીજી હકીકત—આ જીલ્લો આગળ સિંધિઆના તાબામાં હતો.
તે વેળા માઠી દશામાં હતો, હાલ એને ઇંગ્રેજ
સરકાર સુધારે છે.

નીચળ—બર્જ, ડાંગેર, બાજરી, મકાઈ, ચણા, તલ અને મહુડાં
પુષ્કળ પાકે છે.

૫ અમદાવાદ જિલ્લો.

પ્રમણાં—પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ધોળકા, દસકોઈ, ધંધુકા, ધોધા,
સાણંદ,

નદીઓ:—સાવરમતી, હાથમતી, વાતક, માજીમ, મેધો, આ-
રી, બાદર, ગોમા.

તળાવ:—મુનસર, ગંગાસર, કાકરીયું, મલેકશાબર, ને નળસરોવર.

મોટાંગામ:—અમદાવાદ એ રાજધાની તે સિવાય પ્રાંતીજ, વીરમગાંમ, ઘોળકા, ધંધુકા, ગોધા, સાણંદ, મોડાસા, પાટડી, માંડળ, કોઠ, વઢલા, ઘોલેરા, રાણપુર, ખરવાળા, ગાંધ, ગાંગડ, બાવળા, ખસે, ગોધાવી, સર્જેજ, ચોરવડોદ્રા, કાસંદ્રા.

બીજી હકીકત.—પાટડીમાં વડાગરૂં મીઠું થાય છે. તે આખા મુંબઈ હલાકામાં વખણાય છે. વઢલામાં કારતક સુદ પુનમે મેળો બરાય છે. તેમજ ધંધુકા પ્રગણાના બીમનાથમાં આવણ સુદ પુનમે મેળો બરાય છે. રાણપુરમાં જૂન પડી ગયેલો કલો છે.

ઉપજ:—બાજરી, જુવાર, અણા, રૂ, ડાંગર, થોડો તમાકુ, શેરડી, આફુ, ગળી, તલ, દીવેલી, છે. રૂ અને ધાત્ય મુંબઈ ખાતે પુષ્કળ મોકલવામાં આવે છે.

કસબ, રેશમી ને સુતરાઉ કાપડ આસપાસના મુલકમાં બાય છે.

૬ કાઠિઆવાડ એજન્સિ.

સિમા:—ઉત્તરે કચ્છનું અખાત તથા કચ્છનું રણ, પૂર્વે દિશાએ અમદાવાદ જિલ્લો તથા અખાતનું અખાત; દક્ષિણે તથા પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

પ્રાંત અને તેનાં મુખ્ય શહેર.

૧ આલવાડ—ધાંગધ્રા. ૨ ગોહીલવાડ—બાવનગર.

- ૩ હિંડ સરવૈયા—ડાહા.   ૩ બામરીઆવાડ—જાફરાખાદ.
 ૫ કાઠિઆવાડ—જસદણ.   ૬ સોરઠ—જુનાગઢ
 ૭ ખરડો—પોરબંદર.   ૮ હાલાર—નવાનગર.
 ૯ મચ્છુકાંઠો—મોરબી   ૧૦ ઓખામંડળ—હારકાં.

- ડુંગર—૧ ઓટીલાનો ડુંગર—એ ધ્રાંગધ્રાથી સરધાર અને
 જસદણ સુધી ગએલો છે.
 ૨ વાલગીર કે મોરધાર અને લાંબધાર એ ડુંગરા
 ગોહીલવાડમાં છે.
 ૩ શેત્રુંજી એ પાલીતાણા પાસે છે તેપર આવકનાં દરોંછે.
 ૪ ગોર પર્વત એ સોરઠમાં છે.
 ૫ ગીરનાર એ જુનાગઢ પાસે છે તે આખા કાઠિઆ-
 વાડમાં સૌથી હિંચો છે તેના પર આવકનાં દરોં છે.
 ૬ ખરડો પર્વત તે ખરડામાં છે.

ઓટી નદીઓ—૧ ભાદર, ૨ મચ્છુ, ૩ ઓઝાત, ૪ શેત્રુંજી,
 ૫ આજી તે સિવાય કુલકુ, ખાંભણ, માલણ,
 ધાતરવાડી, ખગડ, સુકભાદર, ગોંડલી, રામાવતી,
 હિંડ, ધોડાપ્રોઈ વગેરે છે.

ખંદર—ધોલેરા, ભાવનગર, ધોધા, તળાજી, મહુવા, જાફરાખાદ,
 નવુંબંદર, દીવબંદર, વેરાવળ, માંગરોળ, નવીબંદર, પોરબંદર,
 હારકાં, સલામા, નોડીઆ, વવાણીઆબંદર.

ખેટ—ખેટ, દીવ, પીરમ.

હવાખાવાની જગ્યા—ખાલાચડી, ગોપનાથ.

જાત્રાવાં ઠેકાણાં—૧ હારકાં એ રણછોડજીનું ધામ ત્યાં છે.

વૈશ્વના લોકો જાત્રા કરવા જાય છે. તે ગાયકવાડને તામે છે ૨
ગોરનાર ૩ શુનું. એ બંનેના ઉપર આવકનાં તથા વૈશ્વનાં
ડેરાં છે. ૪ પ્રભાસપાટણ. ૫ પ્રાચીનિર્ય ત્માં શ્રીકૃષ્ણે રેહ છોડ્યો.
૬ ગઢડા. ૭ મુળી એ બંનેમાં રવામીનારાયણનાં ધામ છે.

ફિરંગીનું ગામ—દીવ.

હબસીનું—જનકરાખાદ.

ગાયકવાડનો પંચમહાલ:—અમરેલી, ધારી, દામનગર,
કોડીનાર, અન શિયાનગર છે તેમજ એખામંડળપ્રાંત પણ ગા-
યકવાડને તામે છે.

રાજકીયન સ્ટેશન. ઉત્તરમાં—વઢવાણ. દક્ષિણમાં—માણે-
કવાડા. પૂર્વમાં—સોનગઢ. પશ્ચિમમાં રાજકોટ.

વર્ગવાર તાલુકા અને તેના તાવાનાં ગામ.

વર્ગ ૫ હેલો. જૂનાગઢ ૮૬૦ ॥ જામનગર ૬૩૩ ॥ લાવન-
ગર ૫૪૨ ॥ ધ્રાંગધ્રા ૧૨૫ ॥ એ ચારે રાજ્યોને દિવાની તથા
ફોજદારી કામમાં કુલ અખતાર છે.

વર્ગ ૨ જો. પાલીતાણા ૧૦૦ ॥ લીંબડી ૭૨ ॥ રાજકોટ ૬૦ ॥
ગોંડલ ૧૮૦ ॥ વાંકાનેર ૭૬ ॥ વઢવાણ ૩૧ ॥ મોરબી ૧૨૫ ॥
ધ્રાંગ ૬૧ ॥ જનકરાખાદ ૧૨ ॥ એ બેને દીવાની કામમાં કુલ અ-
ખતાર છે. તથા ફોજદારી કામમાં મરણની શિક્ષા પોલીટિકલ
એજન્ટ સાહેબની મંજૂરીથી કરી શકે.

વર્ગ ત્રીજો—વળા ૪૦ ॥ ખાટવા ૫૨ ॥ સાયલા ૩૮ ॥
જંસદણ ૬૧ ॥ પોરબંદર ૧૦૩ ॥ ચુડા ૧૩ ॥ લખતર ૪૨ ॥ એ

એને દીવાની કામમાં વીશ હજાર સુધી દાવા ચુકવવાનો તથા ફાજદારી કામમાં સાત વર્ષ કેદ તથા દશ હજાર રૂપિયા સુધી દંડ કરવાનો અપત્તાર છે.

વર્ગચોથો.—મુળી ૧૯ ॥ લાઠી ૮ ॥ વીરપુર ૧૨ ॥ બનણા ૨૬ ॥ માળીઆ ૧૦ ॥ એ દીવાનીમાં દશ હજાર સુધીના દાવા ચુકવે અને ફાજદારીમાં ૩ વર્ષ કેદ તથા પાંચ હજાર રૂપિયા સુધી દંડ કરે.

વખણાએલી વસ્તુ.—લીંબડી—સૂડી. ધાંગધરા. અને બ-ડાતા પથ્થર. યાન—માટોના વાસણ. બોલ—ધઉં. સાયલા—સૂડી સાવર કુંડલા—ટોલીઆ. સિહાર, મોરબી—તાંબા પીતળનાં વાસણ. માળીઆ—કેરી. નવાનગર—કંકુ. ખાંધણી, બંદુક. ગોંડળ—ગોળ.

પાંતવાર મોટાં ગામ.

૧ આલાવાડ.—ધાંગધરા, લીંબડી, વઢવાણ, લખતર, યાન સાયલા, ચુડા, બનણા, હળવદ, સીયા, સિહાણી, મુળી, વાંકાનેર.

૨ ગોહીસવાડ—બાવનમર, પાલીઠાણા, વળા તળાવ, લાઠી. સિહાર, કુંડલા, મહુવા, ગઢડા, બોટાદ, લીંબડા, દામનમર ગારીઆધર.

૩ હુંડ સરવીઆ.—ડાઠા, ગણધોળ, ચોક.

૪ બાબરીઆવાડ.—જમુરા માદ, ડેડાણ, રાગુલા.

કાઠીઆવાડ.—જેતપુર, બમસરા, જસદણ, ચીતલ, બી-લખા, ચોટીલું, મુદામડું, પાળીઆધર તે સિવાય ગાયકવાડના તાબાનાં અમરેલી, ધારી વગેરે છે.

૬ સોરઠપાંત—જુનાગઢ, બાટવા, અમરાપુર; કોડીનાર, વે-

રાવળ, પાટણ, માંગરોળ, ઉના, દીવ, દેવવાડા, ચોરવાડ, વંથળી, માળીયું, કૃતીઆણું.

૭ ખડી.—પોરબંદર, નવીબંદર, માધવપુર, મીઆણી.

૮ હાલાર.—નવાનગર, ગોંડળ, રાજકોટ, ધ્રોળ, ધ્રાકા, જોડીઆ, આમરણ, અંબાળીઆ, કાલાવડ, કેદોરાણું, બાલામડી, ધોરાજી, ઉપલેટા, સરપદડ, સરધાર. વીરપોર, બાળંબા, લાલપોર.

૯ મચ્છુકાંઠો.—મોરબી, માળીઆ, વવાણીઆ, ટંકાં.

૧૦ ઓખામંડળ.—હારકાં, આરંબડું, ધીસુકી, મઠી, રૂપેણ, પોથીતરું.

મુખ્ય શહેર—રાજકોટ, એમાં પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ રહે છે.

લંબાઈ, પહોળાઈ. પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૨૦૦ મૈલ; અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ ૧૭૫ મૈલ છે.

મુખ્ય નિકાશ.—કપાસ, બાજરી, જુવાર, ઘઉં; ચણા, અડદ, મહ, મગ, ચોળા, તલ અને શેરડી એ મુખ્ય છે. આ ઇલાકામાં ઘણાં બંદર છે, ત્યાંથી રૂ, ઉન, અનાજ, ધી, ગોળ, તલ, ઘોડા, ઢોર, વગેરે મુંબાઈ તથા બીજાં બંદરો ખાતે જાય છે.

૨ પાલણપુર એજન્સિ.

સંસ્થાન—પાલણપુર, રાધનપુર, વારાઈ, તેરવાડા, થરાદ અને નોરવાડા, વાવ, સુધગામ, દેવદર, ચારચટ, તથા સાંતલપુર, બાબર, કોફેજ.

નદીઓ.—બનાસ, સરસ્વતિ, નીમરાખી.

પર્વત.—શિરોઈના પહાડ, અંબાજી, આરાસુર.

મોટાં ગામ—પાલણપુર, રાંધણપુર, ડીસા, વારઈ, થરાદ

મોરવાડા, વાવ, સુધગામ, દેવદર, સાંતલપુર, કાંકેજ; સમી, મું-
જપર, તેરવાડા, બાબર.

પાલણપુર અને રાંધણપુર એ મોટાં સંસ્થાન છે. પાલણ-
પુરના રાજા કર્ત્તા દીવાન કહેવાય છે. અને રાંધણપુરના નવાબ
બાબી ઓલાદના છે. ડીસામાં ઇંગ્લેજ સરકારના લશ્કરની છા-
વણી છે.

નિકાસ.—બાજરી, જીવાર, ધર્જ, મગ, મઠ અને બીજું
ધાન્ય. પાલણપુર એજન્ટિમાં ડાંગર અને શેરડી પાકે છે. વા-
રાઈ અને રાંધણપુરમાં ૩ પેદા થાય છે; તે મુંબાઈ જાય છે.

મહિકાંઠા એજન્ટિ.

ગ્રામણાં—તાની મારવાડ, રેવર, સાબર કાંઠો, વાતક કાંઠો,
બાવીસી, કટોસણ.

મુખ્ય સંસ્થાન—૧ ઇડર, ૨ દાંતા અને માલપુર સંસ્થા-
નો. ૩ મોહનપુર, ૪ બાલુસણા, સતલાસણ. ૫ માણસા. ૬ ઘો-
ડાસર અને આમલીઆરા. ૭ વડાળી.

નદીઓ—સાબરમતી વાતક, હાયમતી, ખારી, મેધો, માગુમ.

મોટાં ગામ—સાદરા, ઇડર, મોહન, માણસા, પેથાપુર,
અહમદનગર, રણાસણ, વડાળી, દાંતા, વરસોડા, ઇલોલ, વાસ-
ણા, ભેટાણા, કટોસણ, બાયડ, ચોયલા, ગાખટ.

મુખ્ય નિકાસ—બાજરી, જીવાર, બીજું ધાન્ય, તમાકુ,
થોડુંક અફીણ અને ૩ છે.

આરાસુરની પર્વત છે તેમાં અંબા ભવાનીનું દરે છે. ન-
વેખર માસમાં શામળાજીનો અને ફેબ્રુઆરીમાં એડબ્રહ્માનો એ
મેળા બરાય છે.

૪ રેવાકાઠા એજન્સિ.

રેવા નદીની આસપાસનો મુલક તેથી રેવા કાંઠા નામ પડ્યું છે.

સંસ્થાન—રાજપીપળા, છોટાઉદેપુર, આરીઆ, લુણાવાડા, સુંથ, અને વાડાશિનોર.

નદીઓ—મહી, નર્મદા, પુનમ, ગોમા, ઢાદર, વિશ્વામિત્રી, હેરણ, કરજણ, અને ઝોર.

પર્વત—રાજપીપળા.

મોટાં ગામ—નાદોદ, છોટાઉદેપુર, આરીઆ, લુણાવાડા, સુંથ, વાડાશિનોર, નારકોટ, ભાદરવા.

નિકાસ—ઈમારતી લાકડાં, રૂ, જૂદી જૂદી જાતનું ધાન્ય.

૫ ગાયકવાડ સંસ્થાન.

આ રાજ્ય એક જથ્થે નથી, પણ વિખરાતું છે. તેના મુખ્ય ભાગ વડોદરા વાળો, નૌસારીવાળો, કડી પ્રગણું, કાઢિયાવાડમાં અમરેલી પંચમહાલ, આખામંડળ, વળી કેટલોક ભાગ સુરત જિલ્લા સાથે સેળબિળ થઈ ગયો છે.

એ રાજ્યમાં આવેલી નદીઓ.—સરસ્વતિ, વિશ્વામિત્રી, ઢાદર, નાપી.

મોટાંગામ.—વડોદરા, એ રાજધાની તે સિવાય ડભોઈ, સંમેડા, ઇટોલા, વસો, પેતલાદ, બળેશ્વર, સોજીત્રા, નવસારી, મણદેવી, કડી, પાટણ, સિદ્ધપુર, વડનગર, વિશનગર, ખેસાણા, અમરેલી, કોડીનાર, દ્વારકાં.

૬ સ્વંભાત સંસ્થાન.

મુખ્ય શહેર ખંભાત એ મહી નદીને કાંઠે છે એમાં નવાખ સાહેબ રહે છે.

મુખ્ય નદી—મહી.

પેદારા—ખાજરી, જુવાર, ઘર્જા, મીઠું, રૂ, ગળી, અફીણુ.
સુતરાઉ કાપડ શેતરંજી અને અકીકના જૂદાં જૂદાં રૂપ અને
ખાતમાં ખતાવે છે.

૭ પંચમહાલ એજન્સિ.

પંચમહાલમાં ગવર્નરનો એજન્ટ રહે છે; તેના તાબામાં ત્રા-
રકાટની નાની જમીનદારી છે.

વેપારની મુખ્ય જાણ મહિરતી લાકડું છે.

૮ સુરત એજન્સિ.

સંસ્થાન— ૧ સમીણ, ૨ વાંસદા, ૩ ધરમપુર અથવા
રામનગર.

નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા, ઔરંગા, ખરેર, પાર, કોલક.

મોટાં ગામ—ધરમપુર, વાંસદા, સમીણ, લાચપુર, ખીનાર, કાંબળા, વગેરે છે.

વાંસદા પ્રગણામાં દેવકી ઉનાઇનો કુંડ છે.

નિકાસ—ડાંગર, નાગલી, દાળ, તલ, ખાદી, મહુડાં, ઈ-
મારતી લાંકડાં વગેરે છે,

ઉત્તર મહારાષ્ટ્ર.

નદીઓ—તાપી, ગોદાવરી, બીમા, કૃષ્ણા, સીના, નીરા,
મૂળામૂઠા.

પર્વત—સંઘાદ્રી, સાતપુડો, ચાંદવાડ.

શેહેર—ધુળીઆ, માલેગામ, નંદુરખાર, એવલે, મનમાડ,

જુથાવળ, નસીરાબાદ, નાશીક, ત્રિંમક, અહમદનગર, પુના, સતારા, મહાબળેશ્વરની ટેકરી, આસ્ટે, અડકી, કોરેગામ, ચાળીસ ગામ, સોલાપુર, પંઢરપુર, જુબર, સીબર, પુરંદર, બારેસી, અંકેલે, ખંડાળા, એ સિવાય દેશી રાજ્યના શહેર નીચે મુજબ છે.

પંતસચીવ, ભાર, નીબાળકર, ફલટન, પ્રાંતપ્રતિનિધી, ઐંદ, ડફળે, જત, અકલકોટ, પેઠ.

ભાષા—મરાઠી તથા કાનડી છે.

નિકાસ—અનાજ, કઠોળ, રૂ, શેરડી, તમાકુ, ઇમારતી લાકું, મહુડાં, મધ, લાખ ડાંગર, સણ, સુરોખાર.

કોકણ.

નદી—અંબા.

પર્વત—સંઘાદ્રી.

મોટાં શહેર—મુંબાઈ, થાણા, અલીબાગ, રત્નાગીરી, કલ્યાણ, વાંદરા, વિંગોરલા, માહીમ, હરણાઈ, મરોડ, દેહેણું, આગાસી, વસઈ, કોલાબા, પનવેલ, વિજયદુર્ગ, જયારા, જંજીરા ને સાંવતવાડી. ભીમડી, રાબનપુર.

નિકાસ—ચોખા, નાગલી, ચણા, અડદ, ડાંગર, મીઠું, સાડીઓ, નાજિએર, સોપારી, હરડાં.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તર કાનડા.

નદીઓ—ભીમા, કૃષ્ણા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા, પંચ અંગા.

પર્વત—સંઘાદ્રી.

મોટાં શહેર—કલાદગી, વીળપુર, બાગલકોટ, બેલગામ, ધારવાડ, વિશાળગઢ, કારવાડ, કુંપટા, હોનાવર, ગોવા, જુબલી, અંકાપુર, એ સિવાય દેશી રાજ્યના શહેર નીચે મુજબ.

સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરુદવાડ, મુષોળ, રામદુર્ગ, અદામી, મંગળવાડા, શીરહતી, શાવનુર, કોલાપુર, કાગળ, બાવડા, પ્રચળ કરંજી.

નિકાસ—જુવાર, ઘર્જી, ચણા, રૂ, ખાજરી, લાકડાં, ધાનું સામાન, કાપડ, તમાકુ, ડાંગર, દેશી જાડું કાપડ.

શેહેર વર્ણન.

હેક્રાબાદ—એ સિંધ પ્રાંતની રાજધાની છે. એમાં સોનેરી ભરતનું કામ સાડું થાય છે. આંહી મીર લોકની કબ્રો જોવા જોગ છે.

૬૪૧—એ ઘણું જ અસલી શહેર સિંધમાં છે અગાઉ તે મોટું શહેર હતું પરંતુ હાલમાં પડી ભાગ્યું છે, તેથી વેપાર ખરાબ થઈ ચાલતો નથી.

ઉમરકોટ—આ શહેરમાં ઇ. સ. ૧૫૪૩ માં દિલ્લિયાની પ્રખ્યાત અકબર બાદશાહ જન્મ્યો હતો.

કરાંચી—મુંબઈ ઇલાકામાં ઘણું સાડું ને મોટું બંદર છે. તેમાં વેપાર ઘણો જ ચાલે છે.

ભૂજ—એ કચ્છની રાજધાની છે. એમાં ભરતનું તથા સોના રૂપાનું કામ બહુ વખાણવા લાયક થાય છે. કચ્છનો પોલીટિકલ એજન્ટ આંહી રહે છે.

દ્વારકા—એ ગુજરાતની અગાઉની રાજધાની ત્રી કબ્જે સ્થાપી હતી. હાલમાં તે જાત્રાનું ઠેકાણું છે, અને તે ગાયકવાડ સરકારને તામે છે.

રાજકોટ—એ આજી નદી પર છે. ત્યાં ઇંગ્લેન્ડ કાંપ છે.

કાઠિઆવાડનો પોસ્ટિકલ એજન્ટ અહીં રહે છે, તેથી તે આખા કાઠિઆવાડની રાજધાની ગણાય છે. એમાં રાજકુમાર કૉલેજ, ટ્રેનિંગ કૉલેજ, હાઇસ્કૂલ અને હુન્નરશાળા વગેરે છે.

જુનાગઢ—આ શહેર ધણું જૂનું છે, ને તે કાઠિઆવાડમાં પેહેલા વર્ગમાં ગણાય છે. એની પાસે ગીરનારનો પ્રખ્યાત કુંગર છે.

ભાવનગર—એ કાઠિઆવાડમાં પેહેલા વર્ગનું સંસ્થાન છે, તેમજ આખા કાઠિઆવાડમાં ઉપજમાં અને સુધારામાં એ પેહેલે નંબરે છે અને તે સાફ બંદર છે.

અમદાવાદ—એ અહમદશહે ઈ. સ. ૧૪૧૨ માં વસાવ્યું તે ગુજરાતની રાજધાની છે, એમાં વેપાર ઢીક ચાલેછે. અહીં જુમા મસીદ, શાહીબાગ શાહઆલમનો રોજી, સ્વામીનારાયણનું મંદીર વગેરે ઘણા મકાનો જોવા લાયક છે. વળી હાઇસ્કૂલ, ટ્રેનિંગ કૉલેજ આર્ટસ કૉલેજ, મેડીકલસ્કૂલ, છાપખાના અને બીજાં અનેક જાતનાં કારખાનાં છે.

ખેડા—વાવક ને શેદી નદીના સંગમપર છે. અને તે ખેડા જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે.

ખંભાત—મહી નદીપર ધણું જૂનું શહેર છે.

ચાંપોતેર—એનું અસલ નામ ચંપાવતી નગરી હતું. તે ધણું જૂનું નામિયું શહેર હતું અગાઉ તેમાં પતઈરાવળનું રાજ્ય હતું. હાલમાં તે તૂટી ગયું છે.

વડોદરા—તે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રી નદીપર છે.

ભરૂચ—એ નર્મદા નદીને કાંઠે એજ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. એ શહેર ઘણું જૂનું છે.

સુરત—તાપી નદીને કાંઠે મોટું બંદર છે. અગાઉ તેમાં વેપાર પ્રબળ ચાલતો; અહીં પહેલાં વલંદા તથા ઇંગ્રેજ લોકોએ વેપારની કોઠી નાખી હતી. આજ અને રેલથી હાલ તે ખરાબ હાલતમાં આવી ગયું છે.

મુંબાઈ—ઈ. સ. ૧૬૬૮ માં ફિરંગી પાસેથી ઇંગ્રેજોએ કબ્જામાં લેવામાં મળ્યું. એ મુંબાઈ ખલાકાની રાજધાની અને માર્ગ માર્ગે બંદર છે. ગવનર સાહેબ અહીં રહે છે. ઇનસાફ કરવાની મોટી મોટી કચેરી અહીં છે. મુંબાઈમાં ઘણી જાતના લોકો રહે છે. અને વેપાર પણ ધમધોકાર ચાલે છે.

ધુળીઆ—એ પાંજરા નદી પર ખાનદેશની રાજધાનીનું મોટું શહેર છે.

પુના—મૂળામૂઠા નદી પર છે. અગાઉ તે પેશ્વાની રાજધાની હતી. હાલમાં તે ઇંગ્રેજ સરકારને તાબે છે અને મહાજૂની રાજધાની છે. અહીં લશ્કરી છાવણી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા છે.

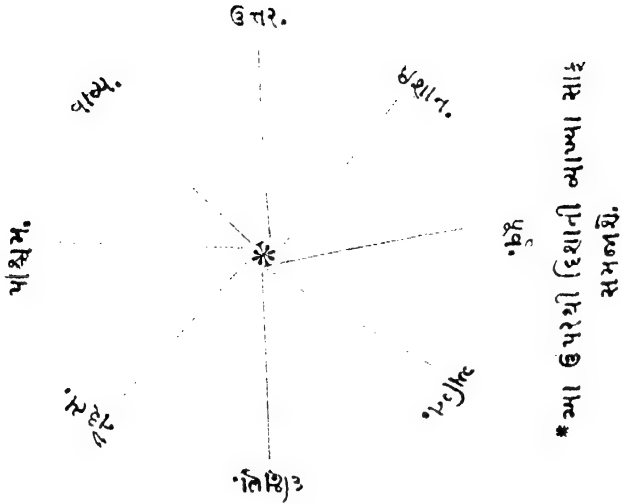
નાસીક—ગોદાવરીના મૂળ પાસે હિંદુઓનું જાત્રાનું કેન્દ્ર છે.

અહમદનગર—સીના નદી ઉપર છે. એ અગાઉ મુસલમાન રાજ્યની રાજધાની હતી. ઇનિહાસમાં પ્રખ્યાત યએલી પાઠશાળા આંદોલની આ શહેરમાં થઈ ગઈ છે.

સોલાપુર—એ રેલવેલનું મોટું સ્ટેશન છે. ખેલગામ, વાર-વાડ, ખારશી વગેરેનું ૩ અહીં આવે છે, તેથી રૂનું મોટું અથક થઈ પડ્યું છે. એમાં સાડી, પોતીયાં વગેરે કાપડ સાંઈ બને છે.

(૨૬)

નકશાની દિશાનું* કોષ્ટક.

જમીનના ભાગની વ્યાખ્યા.

જેમાં ઘણા દેશ આવેલા હોય એવા જમીનના મોટા ભાગને ખંડ કહે છે.

જમીનનો જે ભાગ ચોતરફ પાણીથી વીંટાયેલો હોય તેને દ્વીપ, જેટ કે ટાપુ કહે છે.

જમીનનો જે ભાગ ઘણી બાજુએ પાણીથી વિંટાયેલો હોય તે છતાં એક બાજુએ જમીન સાથે સંધાયેલો હોય તેને દ્વીપ કહે છે.

એ બાજુએ પાણી હોય એવા જમીનનો જે સાંકડો ભાગ જમીનના એ મોટા ભાગને સાંધે છે તેને સંયોગી ભૂમિ કહે છે.

જમીનની જે અણી લાંબી વધીને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને ભૂશિર કે ભૂશલકા કહે છે. ઝીર્ણી હોય તો બિંદુ કહે છે. ડુંગરો કે પર્વતોની વચ્ચેના નીચા પ્રદેશને ખીણ કહે છે.

પૃથ્વી ઉપર ધણા જગ્યા, લાંબા અને પહોળા ટેકરા હોય છે તેને પહાડ કે ડુંગર કહે છે. એવા એવા ધણા ટેકરા એક બીજા સાથે સંધાઈને ધણા ગાઉ સુધી લાંબા ચાલ્યા મયા હોય તેને પર્વત અને બહુ જગ્યા નહીં હોય તો તેને ધાર કહે છે.

પાણીના ભાગની વ્યાખ્યા.

પૃથ્વીના મોટા ભાગ ઉપર ફેલાયેલો જે પાણીનો સમુદાય તેને મહાસાગર કહે છે.

જમીનને લગતો મહાસાગરનો જે મોટો ભાગ તે સમુદ્ર, સાગર કે દરિયો કહેવાય છે.

સમુદ્રનો જે ભાગ જમીનથી ધણોખરો ઘેરાયેલો હોય તેને અખાત કહે છે.

અખાતનું મોં પહોળું હોય તેને ઉપસાગર કહે છે.

પાણીના એ મોટા ભાગને, જે નાનો પાણીનો ભાગ સાંધે તે સામુદ્રધુની કહેવાય છે.

પાણીનો જે ભાગ જમીનથી ચોતરફ ઘેરાયેલો હોય તેને સરોવર કહે છે.

પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વતમાંથી અથવા સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જમીન પર થઈને સમુદ્ર કે સરોવરને મળે તેને નદી

કહે છે. જ્યાંથી નીકળે તે તેનું મૂળ અને જ્યાં મળે તે તેનું મુખ કહેવાય છે.

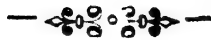
સમુદ્રનો સાંકડો પટ કે બાગ જમીન ઉપર ધસી આવેલો હોય અથવા જમીનથી તેનું રક્ષણ થતું હોય તેને ખાડી કે નજ કહે છે.

એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં જે નદીનું વહેવું તેને નદીકમ કહે છે.

અમુક જગ્યાણુ પ્રદેશ જેની સામસામેની દિશામાંથી પાણીનું વહેવું થાય તેને જળક્ષેપ પ્રદેશ કહે છે.

જે સ્થળે નાની નદી મોટી નદીને મળે છે. તેને સંગમ કહે છે.

દરિઆનું પાણી વારા ફરતી ચડે છે અને ઉતરે છે તેને ભરતી ઓટ કહે છે.

सामवार छत्तिहसना कोश.

आवडावरा.

वनराज	७४६—८०६—६०
योगराज	८०६—८४२—३६
अमराज	८४२—८६६—२४
भूत	८६६—८८५—२६
वीरसिंह	८८५—९२०—२५
रत्नादित्य	९२०—९३५—१५
सामतसिंह	९३५—९४२—७
कुल	७४६—९४२—१६६

—००—

सोलकी वरा.

भूजराज	९४२—९९७—५५
आश्रित	९९७—१०१०—५३
वसन्त	१०१०—१०१०—०
इक्ष्वाकु	१०१०—१०२२—१२
भीमदेव	१०२२—१०७२—५०

कराज	१०७२—१०८४—२२
सिद्धराज	१०८४—११४३—४६
कुमारपाण	११४३—११७४—३१
अनूपपाण	११७४—११७७—३
पाणभूजराज	११७७—११७८—२
भोजोभीमदेव	११७८—१२४२—६३
त्रिभुवनपाण	१२४२—१२४४—२
कुल	९४२—१२४४—३०२

—००००००००००—

वाघेला वरा.

विशणुदेव	१२४४—१२६२—१८
अमर्णुदेव	१२६२—१२७५—१३
सारंगदेव	१२७५—१२७८—४
कराजघोला	१२७८—१३०४—२५
कुल	१२४४—१३०४—६०

ચાવડા વંશ.

૧ જ્યશિખરી.

હાં સં ૧૯૬ માં પંચાસર નગરમાં જ્યશીખરી ચાવડો રાજ કરતો હતો.

એની કીર્તિ તથા ગુજરાતની આખાદીની વાત સાંભળી કન્નેજ દેશના કલ્યાણી નગરના બળવાન રાજ ભૂવડે ગુજરાત છતવાને પોતાના સેનાપતિ મીરને લશ્કર આપી મોકલ્યો. પણ તેને જ્યશિખરીના સેનાપતિ સૂરપાળે હરાવી પાછો કાઢ્યો.

તારે પછી ભૂવડ પંડે ચડી આવ્યો. બાવન દિવસ પેરે રહ્યો. બારે જડાઈએ થઈ. તેમાં બન્ને તરફના હજારો લડવૈયા માર્યા ગયા. અંતે જ્યશિખરી મરાયાથી પંચાસર ભૂવડને હાથ ગયું. અને તેનો અમલ ગુજરાતમાં થયો.

૨ વનરાજ.

જ્યશિખરી ચાવડાએ અંતની વખતે પોતાના રાણી રૂપ સુંદરી બિરેવાઈ હોવાથી પોતાના સાળા સૂરપાળ નેડે વનમાં મોકલી દીધી હતી.

સૂરપાળ પાછો આવ્યો તારે જ્યશિખરીની મરણની વાત સાંભળી સોરઠના ડુંગરામાં નાશી ગયો.

વનમાં એક બીલડીએ રૂપસુંદરીની બરદાશ કરી. વૈશાખી પુનમે રાણીને ડુંવર સાંપડ્યો. તે વનમાં અવતર્યો માટે તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું.

વનરાજ છ માસનો થયો એવામાં શિળગુણસુરી નામનો જાતિ તેમને મળ્યો. તે વનરાજને તથા રૂપસુંદરીને પોતાને અપાસરે તેડી ગયો. ત્યાં વનરાજ ઉછર્યો.

એકવાર ભુવડની કુંવરી મીનળદેવીના માણસ ગુજરાતની અંડણી ઉધરાવી પુષ્કળ ધન, ઘોડા, વગેરે લેઈ જતા હતા, તેમના ઉપર હુમલો કરી વનરાજે સર્વે પડાવી લીધું, ને તે વડે સરસ્વતી નદીને કાંઠે ૪૦ સગ ૭૪૬ માં અણહિલપુર પાટણ બંધાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી.

અણહિલ નામે બરવાડે વગડામાં માર્ગ અને સંતાઈ જવાની જગ્યાઓ બતાવી હતી તેટલા માટે રાજધાનીનું નામ અણહિલપુર પાટણ પાડ્યું.

શ્રી દેવી નામે વાણિઅણે પરીણા ચાકરી કરી હતી તેને હાથે તીલક કરાવ્યું.

ચાંપો નામે વાણિઓ વગડામાં કારબારી થયો હતો, તેને મોટો કારબારી બતાવ્યો. એ કારબારીએ ચાંપાનેર શહેર વસાવ્યું હતું,

૩ ચોગ્યરાજ.

એ રાજ પણ એના બાપ વનરાજના જેવા પરાક્રમી હતો. એણે રાજમાં તથા ઉપજમાં વધારો કર્યો.

લડાઈમાં ચતુર અને શૂરો હતો. તીર મારવાનું કામ સાફ જાણતો અને સાફ બોલેલો હતો, એણે એક ગ્રંથ પણ રચ્યો હતો.

એના પછી એમી દીકરો ક્ષેત્રરાજ ગાદીએ બેઠો.

ક્ષેત્રરાજ.

એણે રાજનો વિસ્તાર ને દેશની દોલત વધારી. એના પછી જે ત્રણ રાજ થયા તેમના સમયમાં કાંઈ જાણવા જેવી બીના બની નથી. ૮૪૨—૮૬૬—૨૪

ભુવડપીથ.

એના વખતમાં કાંઈ બીના બની નથી. ૮૬૬—૮૯૫—૨૬

(૩૨)

પ્રીતસીંહ.

એના વખતમાં કાંઈ બીના બની નથી.

રત્નાદીત્ય.

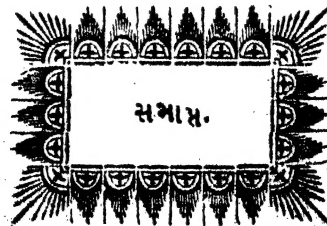
૯૨૦—૯૩૫—૧૫

એ રાજ પોતાનું વચન પાળનાર સાચો શૂરો અને ઝગે બગવાન હતો. વળી હુમ્મ્યા ઓર ડગારા વગેરે દુષ્ટ માણસોને દેશમાંથી કાઢી મૂકી પ્રજાને ઘણું સુખ આપ્યું. એના સારા લક્ષણથી આ રાજ વખણાયો છે.

સામતસીંહ.

એ નબળોને દુર્ગુણી હતો. વનરાજના નરવંશમાં એ એકો રાજા થયો. એ દારૂડીઓ હતો. તેણે દારૂના નીસામાં તેની બેન લીલા દેવીના કુંવર મુળરાજ રાજ આપેલ તે બાન આબા પછી પાછું માગ્યું. તેથી મુળરાજે તેને તથા સર્વ મોસાળીઆને મારી સોજક વંશની ગાદી કરી.

૯૩૫—૯૪૨—૭ આ રીતે આવડા વંશનું રાજ ટૂટી પડ્યું. વંશમાં થયું.

સુબોધ પ્રકાશ.

એ નામનું એક ફારમાનું માસિક ઓપાન્યું અમારા તરફથી બહાર પડે છે, તે ઓપાન્યું પ્રગતને ઘણુંજ પસંદ પડવાથી તેની દર માસે ૧૮૦૦ નકલો અપી જાય છે. મજ દરરોજ નવા નવા ગ્રાહકોનાં નામ મળતાં જાય છે. કિંમત બાર મહિને પાંચ આના. પોસ્ટેજ ત્રણ આના વધારે. ગ્રાહકોએ લવાજમ સાથે નાણે સહિ કરનારને તાકીદ લખ્યું.

“માસિક સારસંગ્રહ” નામનું એ ફારમાનું માસિક ઓપાન્યું અમારી તરફથી બહાર પડે છે. એમાં અવલોકન કરવા યોગ્ય રસિક વિષયો આવે છે. કિંમત બાર મહિને ફક્ત એક રૂપિયો. પોસ્ટેજ મફત.

પુરુષોત્તમ કાલાનજી ગાંધી.
લોન્ડો.

